

Milostni trenutek slovenske zgodovine in vloga Cerkve v njem

Zgodovine slovenskega naroda ni mogoče razumeti brez krščanstva in Katoliške cerkve, ki sta stoletja navdihovala naše prednike, današnje Cerkve pa ne brez drugih nazorskih tokov, ki so vplivali na oblikovanje sodobne zavesti ljudi. Zato je treba vnovič odkriti in ovrednotiti korenine naše vernosti in njihovo nenadomestljivo vlogo pri samobitnosti slovenskega naroda.

1. KRATEK POGLED V ZGODOVINO

Družbeno-politični pomen in vloga krščanstva v slovenskem narodu segata v čas karantanskega kneza Boruta, ki se je ob srečanju z germanskimi ljudstvi spoznal prednost vključitve v novo nastajajočo evropsko krščansko družbo. Po letu 740 je tako začela nastajati urejena in z Rimom povezana Cerkev. Irska misijonska metoda se je na tleh Karantanije uveljavila kot inkulturacija evangelija v pristni religiozni čut ljudstva in njegove govorice (Brižinski spomeniki). Tudi druga misijonska smer iz oglejskega patriarhata je svoje delo utemeljila na prostovoljnem sprejemanju evangelijskega oznanila in na pomembnosti dobre priprave na krst. Pri tem pa seveda ne smemo prezreti dejstva, da se je slovensko krščanstvo narodno, kulturno in versko oblikovalo med salzburško in oglejsko škofijo skoraj tisoč let in da so

pri evangelizaciji igrale pomembno vlogo vsakokratne politične razmere.

V 9. stoletju sta to tradicijo nadaljevala in poglobila sveta brata Ciril in Metod in tako preprečila, da bi bila evangelizacija na ozemlju današnje Slovenije povezana zgolj s svetno oblastjo.

Na prehodu iz fevdalnega v meščanski družbeni red so različni apostolski redovi postali duhovna središča novega načina življenja v nastajajočih mestih. V času neurejenih razmer v Cerkvi (14. in 15. stoletje) je leta 1461 nastala nova škofija v Ljubljani, ki je postopoma prevzela sredinsko vlogo na slovenskem etničnem prostoru. Z novoveškim razsvetljskim humanizmom se je v stoletjih zgrajeno sožitje med slovensko kulturo in krščanstvom pričelo trgati. Do takrat enotni katoliški prostor je postal razdeljen. Večinsko kmečko in preprosto ljudstvo je ostalo zvesto Katoliški cerkvi. Reformacija je Slovencem prinesla prvo tiskano knjigo in nas tako

postavila v takratni napredni kulturni prostor. Povezava med reformiranim klerom in svetno oblastjo pa ni spremenila duhovne podobe slovenskega človeka. Škofje so s pomočjo jezuitov in kapucinov organizirali izobraževalne in vzgojne ustanove, kar je temeljito pospešilo katoliško obnovo v 17. stoletju.

V 18. stoletju je prišlo do tesne povezave med državno oblastjo in Cerkvijo. Posledice so utrpeli predvsem kontemplativni redovi. Od janzenizma in razsvetljenstva je na Slovenskem drugačno pot evangelizacije ubral lavantinski škof Anton Martin Slomšek, ki se je vnovič naslonil na tradicijo irskih menihov in svetih bratov Cirila in Metoda. Slomšek je evangelizacijo uresničeval s kulturnim modelom, ki je temeljil na vzgoji in izobrazbi ter slovenskem jeziku kot verodostojnem sredstvu oznanjevanja.

Slovenska družba je bila do sredine 20. stoletja pretežno agrarna in katoliško tradicionalna. Že proti koncu prejšnjega stoletja se je začela tudi politično oblikovati in večji del prebivalstva se je združil ob Slovenski ljudski stranki, v kateri so imeli precejšen vpliv tudi duhovniki. To obdobje sta posebej zaznamovali gospodarska kriza ob koncu dvajsetih let tega stoletja in začetek 2. svetovne vojne, s tem v zvezi pa tudi močni tokovi preseljevanja v druge dežele. V tem času je Katoliška cerkev igrala odločilno vlogo tako na duhovnem področju (z močno društveno dejavnostjo prek številnih organizacij, npr. Katoliška akcija, Marijine družbe, Orli...), kakor tudi na gospodarsko-socialnem (J. E. Krek) in političnem področju (A. Korošec).

Izredno pomembno dejanje pri graditvi lastne samobitnosti in državitvornosti je tudi Jegličeva ustanovitev prve slovenske gimnazije leta 1905 v takratnih škofovih zavodih v Šentvidu nad Ljubljano. Jeglič je profesorjem naročil, naj pripravijo slovenske učbenike; tako je potekal celoten pouk v domačem jeziku in leta 1913 prva slovenska matura.

Katoliška cerkev v Sloveniji je v zgodovini tesno povezana z narodom, njegovo kulturo, jezikom in samozavestjo. Ob dogodkih, ki so

povezani z njeno osamosvojitvijo, se je predvsem zavzemala za uveljavljanje človekovih pravic pod moralnim vidikom, za svobodo in enakopravnost slovenskega naroda in njegovo samostojnost. Tesna povezanost Cerkve s slovenskim narodom je razumljiva samo z vidika zgodovinskega razvoja tega naroda. Mali slovenski narod je prek krščanstva in Cerkve stopil v Evropo in v evropsko kulturo. Ravno Cerkev, duhovniki, redovniki in verniki so ohranjali tudi slovenski jezik in slovensko kulturo in največ prispevali k uveljavljanju in razvoju naroda kljub različnim pritiskom. Dejstvo, da je slovenski narod sicer sprejel krščanstvo iz nemških in italijanskih cerkvenih središč in da sta mu sveta brata Ciril in Metod ustvarila slovenske liturgične knjige, dejstvo, da sta oznanjevala evangelij v slovanskem jeziku in da se je ravno v Cerkvi ohranjal in razvijal slovenski jezik, pomeni izjemen zgodovinski pojav. V smislu zgodovinskega razvoja govorijo nekateri skoraj o nekakšni istovetnosti naroda in Cerkve. Ko so se začele velike spremembe v Vzhodni in Srednji Evropi in so bile napovedane prve svobodne volitve v Sloveniji, je Cerkev zavzela jasno stališče. Podpirala je svobodne volitve in spodbujala k udeležbi. Hkrati pa je tudi z vso jasnostjo opozarjala na odgovornost krščanskih laikov, da prispevajo svoj delež v družbenem dogajanju in se odločajo po svoji vesti.

Ko gre za vlogo Cerkve pri slovenskem osamosvajanju, je potrebno še posebej omeniti tudi naslednje dejstvo. V okviru Jugoslovanke škofovske konference so slovenski škofje 20. junija 1983 ustanovili Pokrajinsko slovensko škofovsko konferenco, ki je obravnavala vprašanja, ki za hrvaški jezikovni in kulturni krog niso bila zanimiva. Njen prvi predsednik je postal ljubljanski nadškof in metropolit dr. Alojzij Šuštar. Z osamosvojitvijo Slovenije se je Slovenska pokrajinska škofovska konferenca 28. aprila 1992 tudi formalno ločila od jugoslovanske. Sveti sedež je slovensko škofovsko konferenco kot samostojen pravni subjekt v vesoljni Cerkvi potrdil 19. februarja 1993.

2. PRIZADEVANJA ZA SPRAVO V SLOVENSKEM NARODU

Pri prizadevanjih za samostojno državo in večjo enotnost v narodu je imela svojo vlogo tudi "Izjava o narodni spravi", ki jo je Slovenska škofovska konferenca sprejela 13. marca 1990¹ in poudari štiri pogoje za spravo:

Ugotoviti polno in celostno zgodovinsko resnico o vseh dogodkih od začetka zadnje vojne do danes. Edino resnica nas more osvoboditi, biti podlaga za spravo in omogočiti pot k pomiritvi. Zato je treba najprej objektivno ugotoviti in objaviti vsa dejstva, kolikor je to le mogoče, na podlagi dokumentov in pričevanj. Nerazčiščene preteklosti ni mogoče kratko malo pozabiti ali izbrisati, posebno zato ne, ker je bilo doslej razširjenih toliko neresnic ali sploh ni bilo mogoče ugotoviti in povedati resnice.

Presojati in razlagati dejstva in dogodke v okviru tedanjega časa in tedanjih razmer ob čim jasnejšem ugotavljanju vzročnih povezav in različnih vplivov na osebe in njihove odločitve ter na usodne dogodke vojnih in povojnih let. Jasno je, da je to delo zelo zahtevno in dolgotrajno. Zato pa nihče nima pravice, da bi na podlagi dosedanjih uradnih ocen samo s svojega stališča izrekal sodbe in obsodbe o ljudeh drugačnega prepričanja in o njihovem ravnanju. Cerkev se ne boji resnice, tudi takrat ne, kadar jo resnica obremenjuje. Odkrito priznava svoj delež krivde, a hkrati pričakuje, da bodo tudi vsi drugi pošteno in odkrito priznali svojo krivdo. Priznanje krivde pa ne more obstajati le pri besedah, temveč se mora pokazati tudi v poravnavi krivic in škode, vrnitvi časti in dobrega imena ter krivično odvzete lastnine, kolikor je to sploh mogoče. Ta zahteva je v izjavi tudi izrecno omenjena.

Trezno in objektivno presoditi dobre in slabe posledice odločitev in dogodkov med vojno in po vojni z današnjega stališča. Vse, kar se je dogajalo med vojno in v povojnih letih, je obrodilo dobre ali slabe sadove. Mlajši rod, ki sam ni bil udeležen pri usodnih

dogodkih, ima pravico vedeti, iz katerih korenin so zrasli in dozoreli današnji sadovi, in poznati celoten zgodovinski razvoj.

Biti izredno previden v sodbi ali celo obsodbi oseb v njihovi subjektivni moralni odgovornosti, krivdi ali nedolžnosti. O tem bo sodila zgodovina. Po našem krščanskem prepričanju pa je Bog edini pravičen in hkrati usmiljen sodnik."²

Izjava o spravi je doživela v javnosti zelo širok odmev, še večjega pa tako imenovana pravna slovesnost v Kočevskem Rogu 8. julija 1990. Nadškof dr. Alojzij Šuštar tega dne v svoji pridigi takole pojasnil pomen pravne slovesnosti: "Današnja nedelja je edinstven dan v zgodovini slovenskega naroda. Cerkev v Sloveniji obhaja danes zunanjo slovesnost sv. Cirila in Metoda, naših blagovestnikov, ki sta nam prinesla vero in temelj omike. Mi pa smo zbrani na kraju smrti in smrtnega molka, ki je trajal dolga leta v zamolčanosti dogodka in nedostopnosti kraja. Danes javno opravljamo simbolični krščanski pogreb domobrancev, ki so tu ali drugje našli svojo smrt. S tem simboličnim krščanskim pogrebom in mašo zadušnico stopajo v javnost in enakopravnost v slovenskem občestvu mrtvih in živih ... Prilika o pšeničnem zrnu, ki smo jo slišali v evangeliju, ima na tem kraju in ob spominu na te žrtve prav poseben pomen. Dobesedno so padli v zemljo in umrli, da bi obrodili sad. Upamo, da so zase že našli mir in plačilo pri Bogu. A tudi za slovenski narod so zrna že obrodila sad doma in po svetu in prepričani smo, da bo ta sad vedno bogatejši. Kaj nam govorijo mrtvi, ko jim danes izkazujemo spoštovanje in molimo zanje? Prvo kar nam pravijo, je: Odpuščamo vsem, ker smo sami pri Bogu našli odpuščanje. Odgovorimo jim: Tudi mi odpuščamo vsem in vsakomur, da bi tudi sami našli odpuščanje pri Bogu. Drugo, kar nam govorijo mrtvi, je: Rotim vas, storite vse, kar je v vaši moči, da se nikdar ne ponovi kaj takega, kot se je dogajalo v Kočevskem rogu. In tretje: Izpolnite vrzeli, ki so nastale z našo prezgodnjo smrtjo; gradite boljšo prihodnost slovenskega naroda, naše skupne

domovine in celotne Evrope in človeštva na trdnih temeljih resnice, svobode, pravičnosti, spoštovanja, prijateljstva in ljubezni; podajte se na pot sprave med živimi, na dolgo in težko pot, ki pa je edina pot v življenje ... Ob priliki o pšeničnem zrnu nam tudi žrtve in grobovi v Kočevskem rogu in po vsej slovenski zemlji govore o življenju. Sprejmimo to sporočilo življenja. Z mašo zadušnico in simboličnim cerkvenim pogrebom smo naredili, kar smo bili dolžni in do česar so imeli mrtvi pravico. Sedaj pa se podajmo na pot naprej. Življenje ima svoje zakone in svoje zahteve. A pšenično zrno, ki je padlo v zemljo, že kali, že poganja, že prinaša sadove. Bodimo drug drugemu dobri in plemeniti in pošteni sopotniki in iskreni prijatelji. Bog je z nami!"³

Žal je pravna slovesnost v Kočevskem rogu ostala predvsem pri besedah in država oziroma njeno vodstvo ni zbralo dovolj moči in imelo dovolj politične modrosti, da bi naredili določena konkretna dejanja (obsodba povojnih pobojev, izdaja mrliških listov za vse pobite ...). Seveda do takšnih dejanj ni moglo priti predvsem zaradi kontinuitete in monopolov, ki so bili nadaljevanje prejšnjega sistema. Resnično pravno dejanje, ki bi se v polnosti soočilo z resničnostjo zgodovine, to ovrednotilo, bi bilo izrednega pomena za graditev lastne identitete in oblikovanje zares demokratičnega pluralnega prostora. Končno bi bilo to tudi pomembno državotvorno dejanje. Kljub vsemu temu pa je pravna slovesnost v Kočevskem rogu vendarle imela določen pomen, saj je pomenila vsaj določen korak k medsebojnemu sožitju in iskanju prostora za dialog. Nadškof Šuštar se je dobro zavedal težavnosti procesa sprave, saj je sam zapisal, da je bila "slovesnost sprave z mrtvimi pietetno dejanje človečnosti in spoštovanja do vseh, ki so tako ali drugače izgubili svoje življenje. Veliko težja in daljša, pa tudi veliko zahtevnejša je sprava med živimi. Tu je potrebno predvsem spreobrnjenje mišljenja, odpoved maščevalnosti, pripravljenost, da vsi odpuščamo drug drugemu in presegamo preteklost."⁴

Prizadevanja Cerkve za spravo v slovenskem narodu so bila pomembno državotvorno dejanje, posebej še če gledamo z vidika tega, kaj vse je Slovence čakalo v letu pred razglasitvijo samostojne Slovenije in v prvih dneh po njej.

3. PLEBISCIT - ODLOČITEV ZA SAMOSTOJNO IN NEODVISNO DRŽAVO SLOVENIJO

Adventni tedni leta 1990 so bili za slovenski narod še posebnega pomena. To je bil advent slovenskega naroda, saj se je v tistih dneh dopolnil čas, ko naj bi se odločili za samostojno državo. Pri tem je dejavno sodelovala tudi Cerkev na Slovenskem, tako verni laiki kot vodstvo Cerkve.

Komisija Pravičnost in mir je pod vodstvom svojega predsednika dr. Antona Stresa pripravila posebno "Izjavo o plebiscitu". V njej je posebej poudarjena pravica do samoodločbe, opozarja pa tudi na odgovornost, preudarnost, pogum, pomen narodne zavesti. Izjava odklanja strah in neodločenost, pa tudi zastraševanje zveznih ustanov, kot sta policija in armada. Izjava je obsodila tudi nekatera domača sredstva javnega obveščanja, ki so sejala dvom, omahljivost in zagovarjala pretirano previdnost, ki nima nič skupnega s pravo razsodnostjo in zrelim pogumom. "Komisija želi poudariti, da gre za eno najpomembnejših in najodločilnejših dejanj iz zgodovine našega naroda. Malokatero dejanje iz preteklosti se lahko primerja z njim. Imeli bomo edinstveno priložnost, da vsemu svetu povemo našo zahtevo in našo pravico do samostojnosti. Ko so naši predniki stoletja ohranjali naš jezik in kulturo, so nas pripravljali tudi za ta trenutek. Od izida plebiscita bo v veliki meri odvisna vsa naša bližnja, mogoče pa tudi daljna prihodnost. Dejanje plebiscita zahteva torej skrajno odgovornost. Komisija ne misli spodbujati nobene neodgovornosti in zaletavosti. Toda prav tako odklanja kakršnokoli širjenje strahu in neodločnosti. Zastraševati so nas začeli nekateri predstavniki zveznih ustanov,

kot sta policija in armada. To ni prvič. Huje je, da se tudi v nekaterih naših sredstvih javnega obveščanja že pojavljajo glasovi, ki sejejo dvom, omahljivost in zagovarjajo tako pretirano previdnost, ki nima nič skupnega s pravo razsodnostjo in zrelim pogumom, temveč je povezana s preračunljivostjo in dobičkarstvom. To lahko izhaja iz tistega praktičnega materializma, ki se je pripravljen odpovedati osebnemu dostojanstvu in časti za večje gmotno udobje, ki je v tem primeru povrh še zelo negotovo. Tako početje ima komisija za skrajno škodljivo, nemoralno in demoralizatorsko. Tudi če bi na plebiscitu izglasovana samostojnost za določen čas zahtevala kakšno gmotno žrtev, ne sme biti nobenega dvoma, da moramo pred snovne koristi postaviti življenje v časti in dostojanstvu, žrtve pa moramo prenašati solidarno. Zato se na plebiscitu ne bomo izrekli samo za samostojnost ali proti njej, temveč si bomo s tem dejanjem pisali tudi spričevalo o narodni zavesti in pogumu."⁵

Slovenska škofovska konferenca je na svoji redni seji 11. decembra 1990 posebno pozornost posvetila odločitvi Skupščine Republike Slovenije za plebiscit. Škofje so sprejeli izjavo z naslovom "Zrelo, modro, pogumno". Tudi v tej izjavi je poudarjeno, da škofovska konferenca podpira parlamentarno odločitev za plebiscit, ker je popolnoma v skladu z moralnim načelom o pravici do samoodločbe in z načeli demokracije. "Odločitev za samostojno Slovenijo, ki jo bomo s svojo udeležbo na plebiscitu in z glasovanjem potrdili, je izredno pomembno dejanje za prihodnost slovenskega naroda. Čeprav se zavedamo, da naša pot v prihodnost ne bo lahka in bo zahtevala velika prizadevanja za duhovno, družbeno in gospodarsko prenovu, odločno zavračamo vsako širjenje malodušja, strahu ali obupanosti. Pošteno in iskreno delo vseh prebivalcev Slovenije, zaupanje v lastne moči in božjo pomoč je edina prava pot v prihodnost."

Obe izjavi jasno dokazujeta, kako zelo je bilo potrebno poudariti odgovornost vseh državljanov, ko gre za tako pomembno dejanje

na poti v samostojno državo. To je bilo še toliko bolj pomembno zato, ker so ljudje v prejšnjem sistemu bili predvsem pasivni člani družbe, saj se večina ni mogla in ni smela aktivno vključevati v družbeno dogajanje. Poleg tega pa država, v kateri so živeli, ni bila nikoli zares njihova, niso bili nanjo ponosni, niso se mogli čutiti odgovorni zanjo. Obe izjavi zato posebej izpostavita pomen tega državotvornega dejanja in odgovornost vsakega posameznika. Jasno kažeta tudi na to, da v predplebiscitnem času stvari le niso bile tako jasne in enotne. Nekateri mediji in politiki na pomembnih položajih so sejali dvom, negotovost in strah. Prav zato je bilo stališče Cerkve, ki je bilo povsem nedvoumno, še toliko večjega pomena, saj je sooblikovalo javno mnenje in vlivalo ljudem poguma in odločnosti.

Nadškof dr. Alojzij Šuštar je v posebni izjavi na nacionalni televiziji 20. 12. 1990 (TV Dnevnik) ponovno povabil kristjane in vse druge, da se udeležijo plebiscita in glasujejo ZA samostojno Slovenijo. Še posebej je poudaril, naj se ne dajo zbegati in ustrahovati, ampak naj odločno in pogumno naredijo to tako pomembno državotvorno dejanje. Takole je nagovoril gledalce pred televizijskimi ekrani: "Glasovanja o samostojni in neodvisni državi prihodnjo nedeljo ni mogoče primerjati s kakimi politični volitvami. Gre namreč za izredno pomemben zgodovinski dogodek. Politična opredelitev, pomen in posledica glasovanja je stvar vlade, predsedstva in političnih strank. Katoliška cerkev pa je v Sloveniji večinski sestavni del družbe. Zato imajo katoliški kristjani pravico, nalogo in dolžnost, da sodelujejo pri tem zgodovinsko odgovornem dejanju in se trezno, modro in pogumno odločajo za udeležbo pri glasovanju. Slovenska škofovska konferenca je v svoji izjavi 11. decembra 1990 podprla parlamentarno odločitev za plebiscit, ker je popolnoma v skladu z moralnim načelom o pravici do samoodločbe in z načeli demokracije.

Vabim vse kristjane, pa tudi vse druge, da se udeležijo glasovanja in s svojim DA

potrdijo življenjsko moč in ustvarjalno politično voljo slovenskega naroda. Storimo vse, da bo plebiscit uspel. Potem bomo sicer v trdem skupnem delu, a v močnem zaupanju v lastne moči in v še močnejšem zaupanju v božjo pomoč gradili prihodnost samostojne in neodvisne države Slovenije. Ne dajmo se begati od različnih govoric, groženj in črnogledih napovedi. Bog, ki je gospodar zgodovine, se je z učlovečenjem svojega Sina približal človeštvu in tudi našemu narodu. Na četrto adventno nedeljo se bo letos izpolnilo stoletno pričakovanje slovenskega naroda. Bog daj, da bi bilo tako!"⁶

4. RAZGLASITEV SAMOSTOJNE DRŽAVE SLOVENIJE

Priprave na razglasitev samostojne države Slovenije so se po odlično uspelem plebiscitu vedno intenzivneje nadaljevale. Slovenski škofje so ob vseh pomembnejših priložnostih poudarjali pomen tega zgodovinskega trenutka, na katerega so čakale že mnoge generacije. Sprejemali so različne obiske iz tujine, pa tudi mnoge predstavnike domačega političnega življenja.

Ko je bil nadškof dr. Alojzij Šuštar obveščen, da bo najkasneje 26. 6. 1991 Republiška skupščina sprejela potrebne zakonske in ustrezne odločitve ter razglasila samostojno državo Slovenijo, je župnijskim uradom in samostanom poslal posebno pismo, v katerem jih vabi, da se v svojem kraju dejavno vključijo v praznovanje tega zgodovinskega trenutka: "Dušnim pastirjem priporočam, da svoje vernike na ta dan razglasitve samostojnosti duhovno pripravite. O pomembnosti tega dogodka tudi v cerkvi spregovorite primerno besedo in vernike povabite k molitvi za domovino. Na dan razglasitve ali na prvi primerni dan naj bo po vseh župnijskih cerkvah maša za domovino. K maši povabite tudi zastopnike krajevnih oblasti. Duhovniki in verniki naj sodelujejo v domačem kraju pri zunanjih pripravah in pri slovesnosti. Na dan in ob uri, ki bo sporočena po sredstvih

javnega obveščanja, naj zazvonijo zvonovi vseh cerkva, posebno župnijskih. V krajih, kjer bodo podobno kot v Ljubljani zasadili lipo, naj jo duhovnik blagoslovi."⁷ Podobno pismo sta poslala tudi mariborski ordinarij dr. Franc Kramberger in koprski ordinarij Metod Pirih.

Slovenska škofovska konferenca je ob razglasitvi samostojne Slovenije pripravila posebno izjavo, v kateri je povabila vernike k molitvi in odgovornemu vključevanju v graditev mlade države.

"Slovenska škofovska konferenca pozdravlja razglasitev Republike Slovenije za samostojno, neodvisno in suvereno državo. S tem so izpolnjena tisočletna pričakovanja slovenskega naroda. Katoliška cerkev v Sloveniji se pridružuje splošnemu veselju. Z nami ga delijo tudi Slovenci po svetu. Veselje Cerkve je še toliko večje, ker je s svojim verskim in moralnim, prosvetnim in kulturnim delovanjem podpirala ta prizadevanja slovenskega naroda. Voljo po življenju v svobodi in dostojanstvu so državljani Republike Slovenije prepričljivo izrazili na plebiscitu decembra 1990. S tem so uresničili pravico do samoodločbe, ki jo narodom priznavajo božje in človeške postave. Zato je razglasitev samostojnosti Republike Slovenije tudi moralno upravičena.

Dejanje osamosvojitve pa ni uperjeno proti nikomur in naj tudi ne bo. Naš narod se ne osamosvaja zato, da bi prekinil sožitje in sodelovanje z drugimi narodi, temveč zato, da bi bilo to sožitje enako-pravno in pravično, s tem pa tudi trajno. Z drugimi narodi, predvsem pa s tistimi, s katerimi nas vežejo tesnejše zgodovinske vezi, želimo živeti in sodelovati v miru, medsebojnem razumevanju in spoštovanju.

Ko naš narod stopa na samostojno pot, ostaja Katoliška cerkev na Slovenskem z njim povezana in solidarna. Tudi v prihodnje želi v svobodi izvrševati svojo versko in moralno poslanstvo ter s tem

prispevati k moralnemu in duhovnemu življenju državljanov Republike Slovenije. Moralna trdnost in duhovnost sta nepogrešljivo jamstvo za trajno, uspešno, srečno in blagoslovljeno prihodnost. Vodstvo Katoliške cerkve na Slovenskem vabi vse verujoče, naj v teh slovesnih trenutkih svojemu veselju pridružijo tudi goreče molitve za domovino v veri in zaupanju, da je Bog z nami na naši poti. Pred nami so leta odgovornega in požrtovalnega dela. Slovenski škofje pozivamo vse vernike in vse ljudi dobre volje, da se med seboj spoštujemo in delamo za skupni blagor.

Dr. Alojzij Šuštar, ljubljanski nadškof in metropolit

Dr. Franc Kramberger, mariborski škof
Msgr. Metod Pirih, koprski škof
Ljubljana, Maribor, Koper, 25. junija 1991

Po razglasitvi samostojne države Slovenije 25. junija in slovesnem praznovanju 26. junija 1991 je namesto veselja in zadovoljstva, da je prišlo do tega zgodovinskega dogodka, že naslednji dan, 27. junija, sledila drugačna resničnost. Ravno, ko se je v dopoldanskih urah v Ljubljani začel Svetovni slovenski kongres, so že prihajala poročila o napadih jugoslovanske vojske na Slovenijo z vseh strani. Že 27. junija je bilo jasno, da je bil napad dobro pripravljen.

Cerkev je delila usodo in skrbi ter prizadevanja slovenskega naroda. Storila je vse, da bi mednarodna javnost zvedela resnico o dogodkih v Sloveniji. Že v četrtek 27. junija zvečer je nadškof dr. Alojzij Šuštar poslal telegram papežu Janezu Pavlu II. "Sveti oče, oborožene sile jugoslovanske zvezne vojske so začele okupacijo Republike Slovenije. Obstaja nevarnost državljanske vojne in prelivanja krvi. V teh okoliščinah je Cerkev na Slovenskem združena v neprekinjeni molitvi za mirno rešitev resnih problemov. Vašo svetost prisrčno prosim, da nas s svojo očetovsko besedo potolažite in opogumite. Zelo bi bili veseli vašega poziva k pravičnosti in miru. Ko

Vas prosim za apostolski blagoslov, izražam svojo vdanost v Kristusu."⁸

Naslednji dan, 28. junija 1991, je papež Janez Pavel II. v konzistoriju omenil napad na slovenski narod in poudaril pravico slovenskega naroda do samostojnosti in uveljavljanja človekovih pravic. Prav tako je to storil 29. junija pri umestitvi novih kardinalov: "Moja misel se danes posebej obrača k dragim prebivalcem Hrvaške in Slovenije. Blizu sem vsem tistim, ki objokujejo svoje padle, ranjenim in vsem, ki živijo v žalosti in strahu. Še enkrat ponavljam, da ni mogoče in se ne sme zatreti s silo pravic in legitimnih želja narodov. Na ta način želim opogumiti vse tiste pobude, ki so usmerjene v iskanje pravičnih rešitev, samo na ta način je namreč mogoče zagotoviti mir in bratsko sožitje med narodi. Zato še enkrat pozivam vodstva vseh jugoslovanskih republik, naj pokažejo dejavno voljo do dialoga in daljnosežno modrost. Vse te želje za dobro in mir vseh jugoslovanskih narodov zaupam materinskemu posredovanju božje matere in svetih apostolov Petra in Pavla."⁹

Na težke razmere v Sloveniji je opozoril tudi pri molitvi Angel Gospodov v nedeljo, 30. junija, pri splošni avdienci v sredo, 3. julija, in v posebnem telegramu, ki ga je na naslov ljubljanskega nadškofa dr. Alojzija Šuštarja poslal državni tajnik kardinal Sodano v imenu svetega očeta: "Ob dramatičnih dogodkih v Sloveniji, ki so povzročili številne človeške žrtve, uničenje in tolikšno trpljenje, vas prosim, da zagotovite svojim slovenskim sobratom v škofovstvu in vsemu narodu bližino in solidarnost svetega očeta z vsemi, ki objokujejo svoje mrtve in trpijo zaradi nasilja. Sveti oče nujno poziva vse odgovorne, naj takoj preneha nasilje in naj dialog nadomesti uporabo orožja, da bi s pomočjo pogovorov našli pravično rešitev nerešenih vprašanj v spoštovanju pravic in zakonitih teženj slovenskega naroda ter kliče materinsko zaščito Kraljice miru na drago Slovenijo. Iz srca pošiljam apostolski blagoslov."¹⁰

Takoj ob napadu na Slovenijo je nadškof dr. Alojzij Šuštar prosil predsednika Sveta

evropskih škofovskih konferenc kardinala Martinija za moralno pomoč in solidarnost škofovskih konferenc. Izrednega pomena je bilo, da se je večina škofovskih konferenc v Evropi, pa tudi v Kanadi in Združenih državah Amerike, hitro oglasila in izrazila svojo solidarnost s slovenskim narodom, podprla njegova prizadevanja za svobodo in se obračala na vlade v svojih državah, naj se zavzamejo za Slovenijo. Cerkev je v teh dneh še posebej pozivala k molitvi, k zaupanju v božjo pomoč in poštenemu sodelovanju.

V nedeljo, 30. junija, je nadškof dr. Alojzij Šuštar še enkrat poslal vabilo vsem evropskim škofovskim konferencam, naj podprejo prizadevanja za mir in za samostojno Slovenijo, da bi pod vplivom mednarodnih odločitev prenehali napadi na Slovenijo. "Katoliški škofje Slovenije ponovno in nujno pozivamo vse škofovske konference v Evropi in svetu ter vse katoliške organizacije, naj nadaljujejo in krepijo svoja prizadevanja, da bi prenehala vojaška agresija in okupacija Slovenije, ki jo izvaja jugoslovanska armada. Katoliška Cerkev v Sloveniji je prejela veliko spodbud in izrazov podpore. Naša Cerkev izraža vso svojo hvaležnost za besede, ki jih je izrekel sveti oče Janez Pavel II., in za vsa dosedaj prejeta sporočila solidarnosti, ki so jih poslali kardinali in škofovske konference. (...) Najbolj učinkovito sredstvo za obrambo demokracije, človekovih pravic in civilnega prebivalstva v tej mali deželi Evrope, ki se imenuje Slovenija, bi bilo takojšnje priznanje suverene države Slovenije. Kajti Slovenija je razglasila neodvisnost zato, da bi zavarovala svojo demokracijo. Zato vas prosimo, da si v tem smislu prizadevate pri vaših vladah. Zahvaljujemo se vam za vašo solidarnost in povezanost v molitvi."¹¹

Slovenski škofje so se v pismih in telegramih obračali na različne pomembne osebnosti političnega življenja po Evropi in po svetu. Od vsepovsod so prihajali pozitivni odzivi, naj tu omenim samo enega, ki ga je prejel nadškof dr. Alojzij Šuštar: "Tako kot sem že povedal po telefonu, sporočam, da sem prosil zveznega predsednika Flavia

Cottija, naj prek švicarske vlade stori vse, da bi prišlo do prenehanja nasilja v Sloveniji. Poslal sem mu tudi kopijo tvojega telefaksa. V Bruslju, kasneje pa tudi v Luksemburgu, sem o razmerah pri vas obvestil osebno tajnico in šefa kabineta predsednika Jacquesa Delorsa. Sporočilo bo brez dvoma doseglo predsednika Delorsa. Pričakujem njegov klic. Oris postopka: prenehanje nasilja je prioriteta naloga. Istočasno začeti s pogajanjmi z Beogradom s ciljem, da bi našli poti do dokončne miroljubne ureditve v Jugoslaviji. Dr. Kurt Furgler, Švicarski zvezni svet."¹²

Vodstvo Cerkve in njeni posamezniki so se torej doma, v zamejstvu in po svetu na vse mogoče načine vključevali v to, da bi se vojna v Sloveniji končala in da bi prišlo do čimprejšnjega mednarodnega priznanja Slovenije. Naj omenimo samo nekaj primerov:

Slovenski rojak dr. Alojzij Ambrožič, torontski nadškof, se je v posebnem pismu obrnil na ministrskega predsednika Kanade in sredstva javnega obveščanja: "Z vedno večjo zaskrbljenostjo in strahom sledim dogajanju v Sloveniji, deželi, kjer sem se rodil, in v sosednji republiki Hrvaški. Kaže, da so se oborožene jugoslovanske sile odločile uničiti jasno izraženo voljo velike večine slovenskega in hrvaškega naroda, da bi bili neodvisni gospodarji svoje družbene, politične in gospodarske opredelitve. Kanadsko vlado pozivam, naj naredi vse, kar je v njeni moči, da bi prepričala jugoslovanske oborožene sile, naj končajo svoje nasilje, in vlado v Beogradu, naj se začne pogajati z vladami Slovenije in Hrvaške v strpnem ozračju in polnem spoštovanju njune svobode in neodvisnosti. Vabim vse, ki varujejo lastno svobodo, naj podpro željo po svobodi tistih, ki so v resni nevarnosti, da jo bodo izgubili."¹³

V osamosvojitveno dogajanje in v čimprejšnje priznanje Slovenije pa so se vključevali tudi naši rojaki v zamejstvu in po svetu in slovenski izseljeniški duhovniki po teh deželah. 3. julija so nadškofu dr. Alojziju Šuštarju poslali telefaks, v katerem so med drugimi zapisali: "V deželah, kjer živimo, si

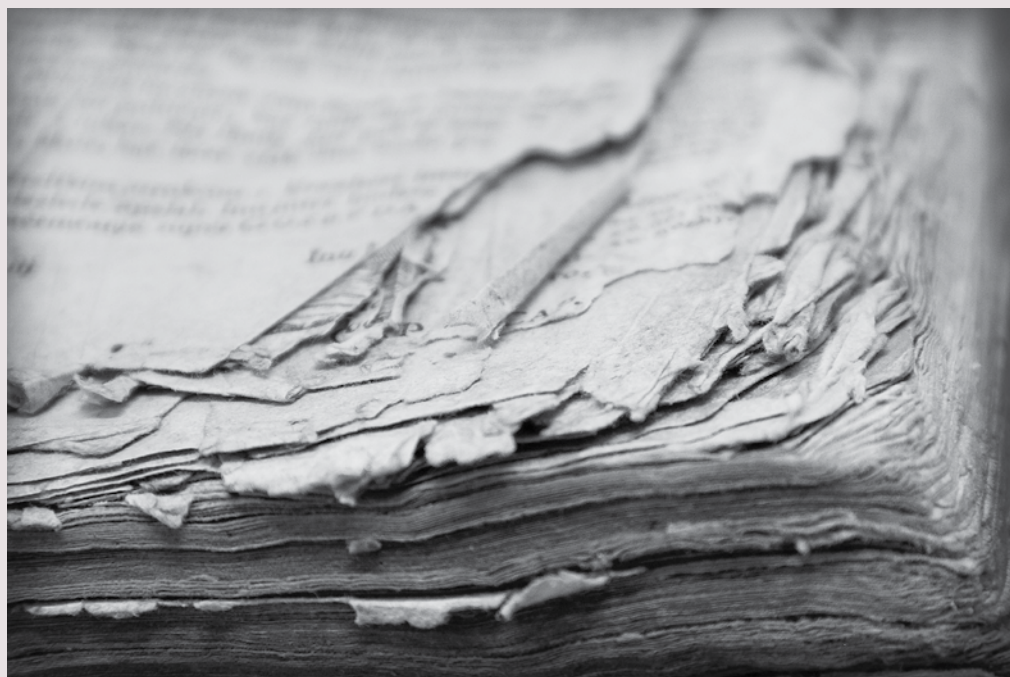
prizadevamo prebuditi čut odgovornosti pred Bogom za zaščito človeških življenj v Sloveniji in za vzpostavitev miru. Zavedamo se, da je to mogoče doseči samo, če se spoštuje vest in svobodno izražena volja slehernega človeka. Zato zastavljamo ves svoj vpliv, da vodilni in vse naše okolje prisluhne na plebiscitu izraženi volji slovenskega naroda in odločitvam demokratično izvoljenega slovenskega vodstva o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije ter to voljo slovenskega naroda in njegove legitimne oblasti prizna in podpre. Jože Drolc, predsednik Zveze slovenskih izseljenskih duhovnikov, diakonov in pastoralnih sodelavcev v Evropi."¹⁴

Zanimiva je tudi podpora, ki so jo izrazili člani generalnega kapitlja reda manjših

bratov (frančiškanov) v San Diegu v Kaliforniji. Med njimi je bil tudi provincial slovenskih frančiškanov, ki je lahko podrobneje predstavil razmere v Sloveniji. Med drugim so v izjavi zapisali: "Mi redovni predstojniki in predstavniki 19500 frančiškanov Reda manjših bratov, ki živijo v 90 državah po vsem svetu, zbrani na generalnem kapitlju našega reda, smo globoko pretreseni in zaskrbljeni zaradi hudih težav in trpljenja nedolžnih ljudstev Slovenije, Hrvaške in drugih delov Jugoslavije. (...) Z vso nujnostjo pozivamo Varnostni svet Združenih narodov, Evropsko skupnost in vse vlade, ki spoštujejo demokratična teženja, da pomagajo najti takojšnjo, mirno in trajno rešitev tega strašnega spora. Herman Schaluk, OFM, generalni minister Reda manjših bratov."¹⁵

*"VY nemate mejniti, de ſim jeſt priſhàl Poſtavo ali Preroke reſvesati:
Ieſt néſim priſhàl reſvesati, temuzh dopolniti" (Mt 5,17).*

Jurij Dalmatin: Biblija. Hrani Nadškofijski arhiv Maribor. Foto: Samo Skralovnik.

Ne smemo pozabiti, da je bilo na tem kapitulju zbranih 151 predstavnikov iz 90 držav, ki so lahko pomembno vplivali na različna civilna združenja, stranke in same vlade, glede njihovega odnosa do težkih razmer v Sloveniji.

Še veliko pisem, telegramov, izjav v podporo slovenski samostojnosti bi lahko omenili. Teh nekaj naštetih lepo dokazuje, kako si je Cerkev v Sloveniji in po svetu na vse mogoče načine prizadevala, da bi nova mlada država mogla zaživeti v svobodi, da bi prišlo do čimprejšnjega mednarodnega priznanja.

Nadškof Šuštar je ob prizadevanjih Cerkve za pravico slovenskega naroda do samostojnosti in ob napadu jugoslovanske vojske vedno znova poudarjal naslednja stališča:

1. "Tudi majhen narod ima moralno pravico do svobode in samostojnosti in enakopravnega mesta med narodi.
2. Za slovenski narod je pomemben predvsem vidik pravic manjšin, ki stopajo zadnja leta vedno bolj v ospredje. V pismu za svetovni dan miru 1990 je papež Janez Pavel II. to posebej poudaril.
3. Cerkev zavrača in obsoja vsako nasilje. Oboroženo, pa tudi moralno nasilje ni nikdar pot k reševanju spornih vprašanj.
4. Edina pot je dialog v odprtosti in pripravljenosti za razumevanje, v medsebojnem spoštovanju in priznanju drugačnosti, pa tudi v iskanju skupnih prvin, ki nas povezujejo.
5. Za verne kristjane je zaupanje v božjo pomoč v zavesti, da gre za pravično stvar, najbolj trden temelj. Zavedati pa se je treba, da se božja pomoč ne izkaže vedno tako, kakor pričakujejo ljudje, in da je treba računati z marsikatero preizkušnjo.
6. Nevarnost nacionalizma in šovinizma je v skrbi za lasten narod vedno blizu. Seveda so nekateri že vsako prizadevanje slovenskega naroda za uveljavljanje temeljnih človekovih pravic označevali kot nacionalizem ali šovinizem. Vendar skrb za narod ni noben nacionalizem ali šovinizem, dokler priznavamo vsem drugim narodom iste pravice.

7. Ekumenski vidik ima od vsega začetka svoj poseben pomen, zlasti v odnosu s pravoslavno Cerkvijo, ki je največji sogovornik v Jugoslaviji, čeprav še bolj na Hrvaškem kakor v Sloveniji. Ponovno sta tako katoliška kot pravoslavna Cerkev pozivala k miru. V teh prizadevanjih je vredno omeniti pismo srbskega pravoslavnega patriarha Pavleta ljubljanskemu nadškofu, na katerega sem takoj odgovoril: tako je prišlo do skupne izjave pravoslavnega patriarha in ljubljanskega nadškofa za mir. (...)

Cerkev močno opozarja na pošteno in zavzeto delo in sodelovanje. Bog nam pomaga le, če si tudi sami iskreno pomagamo. Brez poštenega dela v službi, podjetjih, javnem življenju in uradih ne gre. Žal je etos na delovnem področju izredno upadel. Nezaupanje, laž, podtikanje, sprenevedanje in še toliko drugih hudih stvari je tako zastrupilo slovensko družbo, da je potrebna najprej nekakšne vrste razkužitev mišljenja, osebnega in javnega, in šele potem je mogoče graditi znova. To se pokaže predvsem v prizadevanju za novo miselnost v javnosti in v šoli. Pomanjkanje ljudi, ki bi drugače mislili in drugače vzgajali kot v komunistični diktaturi, se kaže na vseh področjih. Pred nami je velika in težka naloga, da dosežemo spremembe v vzgoji, v osebnem mišljenju in odločanju."¹⁶

5. ODLOČILNA VLOGA SVETEGA SEDEŽA PRI MEDNARODNEM PRIZNANJU SLOVENIJE

Ko se je po volitvah leta 1990 in po plebiscitu istega leta decembra ustvaril nov položaj v Jugoslaviji in Sloveniji, je Sveti sedež z vso pozornostjo spremljal novo nastale razmere. "Kmalu se je pokazalo, da obstaja resna nevarnost, da se bodo obstoječe napetosti še povečale in celo izrodile v konflikt. Zato je Sveti sedež konec januarja 1991 jasno pozval:

- k spoštovanju pravice narodov do samoodločbe
- k spoštovanju človekovih pravic in pravic narodnih skupnosti

- k odpovedni uporabi sile pri reševanju nesporazumov
- k neutrudnemu iskanju dialoga med sprtimi stranmi
- k vzpostavitvi mirnega sožitja med narodi Jugoslavije ob medsebojnem spoštovanju in pravičnosti.¹⁷

Ta načela, ki jih je poudaril Sveti sedež, so bila jasna podpora tudi slovenskim prizadevanjem za samostojno državo. Podobne zahteve so se še večkrat ponovile, tako pri papeževih govorih (30. januarja, 21. aprila, 8. maja, 23. maja 1991), kakor tudi na mednarodni ravni, še posebej na srečanjih Konference za varnost in sodelovanje v Evropi (KVSE). Ta prizadevanja in posredovanje Svetega sedeža so se še bolj okrepila po razglasitvi neodvisnosti Slovenije in Hrvaške 25. junija 1991. Omenili smo že papeževu posredovanje 28. junija, 29. junija, 3. julija, omeniti pa velja še njegovo posredovanje 21. julija, 24. julija, 26. avgusta ter 5. septembra 1991.¹⁸

Sveti sedež je podprl oblikovanje mednarodnega soglasja o primernosti takojšnjega priznanja obeh novih držav, Slovenije in Hrvaške. S tem namenom je kardinal državni tajnik 26. novembra 1991 izročil ambasadorjem držav članic KVSE memorandum. V njem se sklicuje na načela mednarodnega prava in odredbe jugoslovanske ustave iz leta 1974 glede pravice do odcepitve od federacije in priporoča začetek sporazumnega in pogojnega priznanja neodvisnosti Slovenije in Hrvaške in drugih republik, ki bi se za to odločile. Ta postopek podelitve pogojnega priznanja je bil vezan na zahtevo, da se republike formalno obvežejo,

- da bodo spolnjevale zakonite zahteve, vsebovane v dokumentih KVSE,
- še posebej glede zaščite človekovih pravic,
- glede demokracije
- in zaščite narodnih manjšin.¹⁹

"Sveti sedež je z izjavo Tiskovnega urada 20. decembra 1991 bolj podrobno opredelil svoje stališče glede krize v Jugoslaviji in z diplomatskimi notami zunanjim ministrstvom Slovenije in Hrvaške sporočil svojo

pripravljenost priznati njihovo suverenost in neodvisnost, hkrati pa je postavil pogoje glede tega priznanja. Ko je Sveti sedež 13. januarja 1992 prejel formalno obvezo Republike Slovenije in Republike Hrvaške, da bosta spoštovali te pogoje, je prišlo tudi do priznanja samostojnosti.²⁰

Na srečanju ministrskega sveta zunanjih ministrov držav članic KVSE, ki je zasedal v Pragi 30. in 31. januarja 1992, je nadškof msgr. Jean-Louis Tauran, tajnik oddelka za odnosa z državami, takole povzel stališče Svetega sedeža: "Sveti sedež je vedno upal, da se bo mogoče izogniti konfliktu v Jugoslaviji. Zato je od začetka krize vztrajal pri zahtevi, da se federativne republike navdihujejo pri urejanju medsebojnih odnosov na 10 načelih zaključnega helsinškega dokumenta, po drugi strani pa, da čim prej začnejo z ustavnimi reformami, ki bodo pospeševale spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin, vključno s pravicami narodnih manjšin, in tako ustvarijo pogoje za demokracijo in za resnično pravno državo. Razvoj dogodkov in predvsem uporaba orožja so na žalost spremenili to upanje v iluzijo.

Priznavajoč obstoj Hrvaške in Slovenije - to priznanje ni bilo naperjeno proti nikomur - je Sveti sedež vzel na znanje položaj, ki je bil posledica legitimnih in na demokratičen način izraženih teženj. Ko je za to priznanje postavil zahteve, je Sveti sedež želel predvsem pospešiti uresničitev vseh obveznosti, ki so bile sprejete v helsinškem procesu, in poudariti dejstvo, da bo KVSE morala biti porok zaupanja v vprašanih, ki se nanašajo na položaj narodnih manjšin. S tem je Sveti sedež hotel, da se te nove države hkrati s priznanjem samostojnosti in neodvisnosti svečano obvezujejo, da bodo prispevale h gradnji Evrope - Evrope človekovih pravic in demokracije."²¹

Priznanje Svetega sedeža samostojne države Slovenije je bilo odločilnega pomena za ostala priznanja, ki so temu sledila (15. januar 1992) in za vključevanje mlade države v mednarodno skupnost. Ob tem so zanimivi

tudi vsebinski poudarki oziroma neke vrste pogoji, ki so povezani s priznanjem. Vsekakor je Sveti sedež zelo dobro poznal slovenske razmere in zato opozoril na tisto, kar je bilo zares ključnega pomena pri postopni graditvi vedno bolj demokratične dežele.

POVZETEK

Katoliška Cerkev v Sloveniji je v zgodovini tesno povezana z narodom, njegovo kulturo, jezikom in samozavestjo. Ob dogodkih, ki so povezani z njeno osamosvojitvijo, se je predvsem zavzemala za uveljavljanje človekovih pravic pod moralnim vidikom, za svobodo in enakopravnost slovenskega naroda in njegovo samostojnost. Tesna povezanost Cerkve s slovenskim narodom je razumljiva samo z vidika zgodovinskega razvoja slovenskega naroda, ki je prek krščanstva in Cerkve stopil v Evropo in evropsko kulturo.

Vodstvo Cerkve je ves čas, še posebej pa potem, ko so bile napovedane prve svobodne volitve v Sloveniji, z vso jasnostjo opozarjalo na odgovornost krščanskih laikov, da prispevajo svoj delež v družbenem dogajanju in se odločajo po svoji vesti. O tem nam govorijo izjave, ki so jih slovenski škofje zapisali pred pravno slovesnostjo v Kočevskem rogu, pred plebiscitom, na dan osamosvojitve in tudi pozneje. V osamosvojitveno dogajanje so se dejavno vključevali kristjani v Sloveniji, zamejstvu in po svetu. Velikega pomena je bila tudi podpora škofovskih konferenc večine evropskih držav, Združenih držav Amerike in Kanade. Prav posebno vlogo pa je pri osamosvojitvenih prizadevanjih Slovenije

imel Sveti sedež, ki je 13. januarja 1992 med prvimi priznal samostojno državo Slovenijo in s tem odločilno vplival na druga priznanja, ki so sledila 15. januarja in pozneje.

1. F. M. Dolinar, *Resnici na ljubo - Izjave ljubljanskih škofov o medvojnih dogodkih*, Družina, Ljubljana 1998, 31-34. Izjava je bila objavljena v tedniku Družina, 12/1990, str. 3 (25. marec 1990).
2. F. M. Dolinar, *Resnici na ljubo - Izjave ljubljanskih škofov o medvojnih dogodkih*, 32-33.
3. A. Šuštar, *Cerkev in narod*, v: *Communio - Kristjanova obzorja* VI (1991), 201-202.
4. A. Šuštar, *Cerkev in narod*, 202.
5. *Izjava ob plebiscitu*, v: *Komisija Pravičnost in mir pri Slovenski škofovski konferenci - Izjave*, Cerkveni dokumenti 61, Družina, Ljubljana 1995, 45-46.
6. Nagovor nadškofa dr. Alojzija Šuštarja na TV Slovenija (TV Dnevnik, 20.12.1990).
7. Pismo nadškofa dr. Alojzija Šuštarja župnijskim uradom in samostanom ljubljanske nadškofije, 11. junija 1991.
8. *Nadškofova brzojavka papežu*, v: *Družina*, 7. 7. 1991, str. 1.
9. *Papežev nagovor o Hrvaški in Sloveniji pri umestitvi kardinalov v soboto*, 29. junija, v: *Družina*, 7. 7. 1991, str. 1.
10. A. Šuštar, *Cerkev in narod*, 203-204.
11. *Poziv slovenskih škofov*, v: *Družina*, 7. 7. 1991, str. 3.
12. *Odgovor dr. Kurta Furglerja (Švicarski zvezni svet) na telegram nadškofa dr. Alojzija Šuštarja*, v: *Družina*, 7. 7. 1991, str. 8.
13. *Pismo torontskega nadškofa dr. Alojzija Ambrožiča ministrskemu predsedniku Kanade in sredstvom javnega obveščanja*, v: *Družina*, 7. 7. 1991, str. 8.
14. *Pismo Zveze slovenskih izseljenskih duhovnikov, diakonov in pastoralnih sodelavcev v Evropi*, Göteborg, 3. julija 1991.
15. *Izjava Generalnega kapitlja reda manjših bratov (franciškanov)*, San Diego, Kalifornija.
16. A. Šuštar, *Cerkev in narod*, 205.
17. I. Jurkovič, *Dejavnost Svetega sedeža za mir*, v: *Bogoslovni vestnik* 61 (2001), 227.
18. Prim. I. Jurkovič, *Dejavnost Svetega sedeža za mir*, 228.
19. Prim. I. Jurkovič, *Dejavnost Svetega sedeža za mir*, 228.
20. I. Jurkovič, *Dejavnost Svetega sedeža za mir*, 228.
21. Navaja I. Jurkovič v razpravi *Dejavnost Svetega sedeža za mir*, 229.